

Філософські аспекти розгляду сутності феномену самовдосконалення особистості

Радомський І.П.

**Завідувач кафедри фізичного виховання та безпеки життєдіяльності
навчально-наукового інституту права та психології НАВС**

Розглядаючи процес самовдосконалення особистості важливе значення відіграє урахування різноманітних філософських підходів до осмислення суті цього феномену. Серед філософських течій можна виокремити декілька підходів щодо розгляду цієї проблеми. У філософській думці формується ідеалістичне, матеріалістичне та діалектичне бачення руху людини до вершин досконалості. Ідеалістичне розуміння базується на визнанні самоцінності самовдосконалення особистості як суто внутрішньої активності, спрямованої на розвиток духовності, збагачення внутрішнього світу людини шляхом актуалізації її потенційних сил і можливостей. Матеріалістичний підхід характеризує самовдосконалення як переважно зовнішню активність особи, спрямовану на досягнення суспільно заданого й соціально обумовленого ідеалу розумової, фізичної та моральної досконалості шляхом корекції власної діяльності та поведінки відповідно до норм і цінностей певного суспільства з метою самоутвердження в ньому та забезпечення гарного сьогочасного існування. У діалектичному підході гармонізуються ідеалістичні й матеріалістичні погляди на природу даного феномена на засадах єдності протилежностей і пріоритетності гуманістичних цінностей, відповідно до чого самовдосконалення особистості тлумачиться як активність, спрямована і на збагачення внутрішнього світу, і на вдосконалення зовнішніх проявів людини.

На нашу думку, провідними являються гуманістичні принципи, що дають можливість в повній мірі досягнути складності самовдосконалення особистості як феномену та процесу.

У ідеалістичному підході самовдосконалення визначалось у вигляді внутрішньої активності людини через розвиток її духовного начала. Так у східній філософії самовдосконалення називали шляхом до просвітлення, а умовою його досягнення вважався відхід від зовнішнього світу, звільнення від усіх бажань. Прихильники течії джайнізму розглядали досконалість як відділення душі від тіла через звільнення від пристрастей. Буддизм досконалість пов'язував з досягненням стану нирвани через приборкання пристрастей та з працею для порятунку ближнього. Філософія йоги стверджує, що самовдосконалення можливе за допомогою чистої свідомості [4, с. 32].

Античні мислителі визначали самовдосконалення як досягнення людиною гармонії з собою. Демокрит, Лукрецій, Геракліт розуміли самовдосконалення як розвиток людиною своїх сил та досягнення ідеалу фізично, розумово та морально досконалої особистості. Шляхом досягнення цього ідеалу визначалось самообмеження та відмова від допомоги як інших людей, так і богів. Сократ визначав самовдосконалення як пошук істини, здобуття знань. У відомому висловлюванні "Пізнай самого себе" він закликав до самопізнання, з якого власне, і розпочинається самовдосконалення особистості. Він вважав невігластво найбільшим ворогом людини. Сократ говорив про себе: я знаю, що нічого не знаю, а інші і цього не знають. Шлях до щастя Сократ вбачав у єдності мудрості та моральності, у культивуванні у себе таких чеснот, як помірність, хоробрість та справедливість [4, с. 54].

Арістотель стверджував, що вище благо і щастя, доступне кожному, - це удосконалення себе як людини. На його думку, щастя означає не просто жити (рослини теж живуть), не просто відчувати (тварини теж відчувають), - щастя, на думку Арістотеля, полягає у розумній діяльності, що узгоджена з людськими чеснотами. Рух до досконалості не можливий без вільного вибору, розум дає можливість знайти «точну міру», «золоту середину» між

крайнощами, а людина, яка досягла досконалості, перебуває в гармонії з собою та не знає докорів сумління [4, с. 56].

Г. Гегель писав, що такі видатні діячі древньої Греції, як Перикл, Софокл, Сократ та інші, “розвинули свою індивідуальність, надавши їй своєрідний характер, який став визначальною рисою їхньої сутності і єдиним началом, що проходив червоною ниткою через усе їхнє життя”. Далі він наголошував, що “такі особистості не створені природою, а самостійно зробили себе тими, якими вони були; вони стали тими, якими хотіли бути, і залишились вірними цьому своєму прагненню до кінця життя” [7, с. 180].

Проблеми самовдосконалення в епоху Середньовіччя досліджувались в межах теологічної концепції досягнення Божественної істини. Філон Олександрійський стверджував, що людина підіймається до досконалості шляхом надії та покаяння. Климент Олександрійський притримувався думки, що удосконалення людини можливе через конкретні праведні дії. Тертулліан був переконаний, що досконала людина повинна дотримуватись християнських цінностей, а Оріген Олександрійський пов’язував удосконалення людини з її розумовою діяльністю. [4, с. 68].

Ф. Аквінський наголошував на необхідності духовної досконалості, якої можна досягти шляхом наближення до Бога, пізнання його, відмові від зовнішнього, в очищенні від гріхів і перебуванні в щирому покаянні [3, с. 192-193].

Представники епохи Відродження та Нового часу Д. Локк, Т. Гоббс, Ф. Бекон та інші розглядали людину як рівну Богові, як творця своєї долі. Самовдосконалення ототожнюється з прагненням до самореалізації, велика увага зосереджується на формуванні таких особистісних якостей як рішучість, активність, наполегливість.

Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвецій, Ф.-М. А. Вольтер визначали удосконалення людини у піднесені ролі розуму, а не віри. Шляхами вдосконалення вони вбачали поширення наукових знань та ідей добра і справедливості [4, с. 102].

Питанням самовдосконалення приділялась увага і в німецькій філософії. Німецькі вчені того часу основними шляхами самовдосконалення вбачали самообмеження у власному егоїзмі, єднання зі світом («філософія тотожності» Ф.В. Шелінга), самозречення в ім'я іншого («релігія любові» Л.А. Фейєрбах), слідування обов'язку (І. Кант) та ін. Ідеалом самовдосконалення почали вважати людину, якій притаманні сила мислення, сила волі та сила почуття [3, с. 278-313].

Цікаві думки про самовдосконалення висловлював німецький філософ І. Кант. Його система самовдосконалення чітко простежується у сформульованому ним головному принципі: “Владай своєю натурою, інакше вона буде владати тобою”. Оцінюючи філософію Канта, Ф.Шіллер писав: “Про смертну людину поки що ніхто не сказав більше високих слів, ніж Кант, що і складає зміст усієї його філософії: “Визнач себе сам” [7, с. 29].

На особливій ролі самовиховання у становленні особистості наголошував Гегель: “... здатність пізнавати своє власне “я” є важливим моментом у духовному розвитку дитини; з цього моменту вона... робиться придатною до рефлексії над собою. Але найголовнішим є тут відчуття, яке у неї прокидається, що вона ще не є те, чим повинна бути, і живе бажання стати такою ж, як і дорослі, серед яких вона живе... Це особисте прагнення дітей до виховання “є іманентний момент будь-якого виховання” [6, с. 57].

У Новий час самовдосконаленням цілеспрямовано займався відомий американський просвітитель Бенджамін Франклін. В автобіографії він описав розроблений ним принцип самовдосконалення: “... я задумав сміливий і важкий план досягнення моральної досконалості. Я хотів жити, ніколи не роблячи жодних помилок, перемігши все, до чого мене могли штовхнути природні шляхи, звички чи суспільство. Оскільки я знав чи думав, що знаю – що добре і що погано, то я не бачив причини, чому б мені завжди не наслідувати одного і не уникати іншого” [7, с. 27].

Ці проблеми розглядались і у вітчизняній філософії. Зокрема у XVI ст. в українській філософії переорієнтація від богопізнання до пізнання людини зробила визначальною проблему людини, її соціального буття та морального світу. Заслуга в цьому належить передусім представникам «католицької Русі», які розвивали ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували стихійне самоутвердження людини в її земному втіленні. Як і західноєвропейські, українські мислителі трактували людину як найвищу цінність, як творця самої себе. Наприклад, поділяючи традиційні твердження, що всі помисли людини в земному житті мають бути спрямовані на сходження до Бога, досягнення «богомисленності» й найвищого «благоденства», Станіслав Оріховський висловлював переконання у самодостатності людини, стверджував, що від неї самої залежить, чи стане вона гідною високого призначення, чи перетвориться на «огидну й нікчемну тварину» [5, с. 147–148].

Станіслав Оріховський сформулював ренесансно-гуманістичну ідею стихійного самоутвердження людини, її здатності через моральне самовдосконалення і якнайповнішу реалізацію закладених Богом творчих і розумових потенцій набувати якості Божественної істоти. На його думку, людина, пізнавши всі земні й небесні речі, а також себе, стала рівною Богові. Головне її призначення мислитель вбачав у тому, щоб, опираючись на свою божественну натуру, осягнути Бога і через спасіння досягти вічного життя. С. Оріховський був переконаний, що будь-яке самопізнання і самозосередження необхідне заради віднайдення в собі творчих потенцій до важливої діяльності в земному житті. Кінцева мета цих пошуків має бути спрямована на вияв особистої доблесті та суспільно корисну працю [5, с. 150].

Метою самовдосконалення мислителі цієї епохи насамперед вважали добродієність. Поняття добродієності включало стійкість характеру,

мужність, енергійність, розсудливість, прагнення здобути особисту славу. Зокрема Симон Пекалід утверджував ренесансно-гуманістичну думку про спроможність людини своїми силами, завдяки доброчесності або доблесті піднятися до рівня богоподібності, досягти земного безсмертя. С. Пекалід вважає, що розкрити свою істинну суть людина може через виконання свого земного призначення, шляхом реалізації своїх творчих можливостей, тобто через служіння собі, державі, загальному суспільному добру. Оспівували «героїчне благородство», «лицарські чесноти», «блискучі здібності», «знаки лицарської сили», славу, мужність, шляхетність, щедрість видатних історичних осіб та своїх сучасників Касіян Сакович і Павло Кросненський. У можливості людини вдосконалювати себе був переконаний Григорій Саноцький [5, с. 154].

Г. С. Сковорода розглядав самовдосконалення і самозбагачення як щастя. «Вступними дверима» до них він називав самопізнання: «Біблія є людина, і ти людина. Неробі падіння, а доброму вставання. Пізнай же себе. Розділи між добром і злом, між коштовним і добрим, підлим і злим, пізнаєш її у ній, а без цього наїсися отрути» [5, с. 273]. Проблемі самопізнання Г. С. Сковорода присвятив свої перші діалоги «Наркіс» та «Асхань», у яких наголошував на необхідності спрямування самопізнання не на «тінь», а на внутрішню суть людини. Через самопізнання, вважав філософ, людина може виявити закладений у ній Богом талант, схильність до певного виду праці, яка, розвиваючись, забезпечуватиме їй не вимушене заняття, а продуктивну (щасливу) працю за покликанням [5, с. 259].

У XIX ст. проблеми самовдосконалення досліджували представники екзистенціалізму (М. Бубер, А. Камю, Ж. П. Сартр, К. Ясперс та ін.), персоналізму (М. О. Бердяєв, Е. Ш. Брайтмен, М. Лоський, В. Штерн та ін.), неотомізму (Е. Жильсон, Ж. Марітен), феноменології (Е. Г. Гуссерль, М. Хайдеггер). Учені вказують на внутрішню детермінованість індивідуального буття людини. Вони називають екзистенцію кожного

індивіда найбільш важливою його суттю, а самовдосконалення людини визначають як її саморозкриття. Філософи ототожнюють самовдосконалення із саморозвитком людини, її неусвідомленим, «самодовільним», закладеним від природи рухом до самовираження, прагненням до повноцінного функціонування.

Російські релігійні філософи М. О. Бердяєв, В. С. Соловйов, П. О. Флоренський, С. Л. Франк, Л. І. Шестов самовдосконалення трактують як розвиток людиною свого духовного начала, пошуку істинного «Я». Основними шляхами самовдосконалення вони називають пізнання цінностей істини, добра, краси, мудрості та любові, прагнення людини пізнати істину. Філософи обґрунтовували думку про те, що для самовдосконалення важливе значення мають так звані «індивідуальні сутності». М. О. Бердяєв, В. С. Соловйов, П. А. Сорокін називають їх «духовною діяльністю особистості», В. І. Андрєєв, Ф. Хайек – «самодобудовуванням себе», В. С. Соловйов, С. Л. Франк – «духовно-практичним самоперетворенням».

Велике значення для самовдосконалення філософи надавали волі людини. М. О. Бердяєв вважав, що воля дає можливість управляти собою. Вчений писав: «Вільний – це істота самоврядна, а не керована» [1, с. 41], також М. О. Бердяєв розглядав самопізнання як найважливіший засіб удосконалення людини. «Моя особистість, – писав він, – не є готова реальність, я створюю свою особистість, творю її і тоді, коли пізнаю себе» [1, с. 279].

Як зазначають екзистенціалісти А. Камю, Г. Марсель, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін., людина є не об'єктом, а суб'єктом, вільним, самодіяльним, відповідальним. За М. Хайдеггером, сутність саморозвитку полягає в усвідомленому розвитку у себе «соціально необхідних моральних якостей», що утворюють «життєвий світ» особистості – світ духовності, суб'єктивності, тобто «людина є творцем самої себе» [3, с. 398–498].

У наш час дослідження проблем самовдосконалення відбувається насамперед через призму понять «особистість фахівця» і «професійно значимі якості» в межах синергетичної (П. Анохін, С. Курдюмов, І. Пригожин та ін.) та акмеологічної філософських концепцій. Самовдосконалення особистості вчені трактують як самодетермінований рух будь-якої цілісної відкритої системи (в т. ч. і людини) до більшої впорядкованості (самоорганізації) з метою досягнення максимально можливого за тих чи інших умов рівня розвитку – «акме» (вершини, розквіту). Так, наприклад, синергетика, розглядаючи процеси розвитку людини, досить позитивно трактує кризові явища в її житті. На думку В. П. Бранського та С. Д. Пожарського, кризові явища зумовлюють перебудову картини світу й бачення людиною самої себе (її життєдіяльності та буття в цілому, знань, переконань, світогляду, прагнень, устремлінь та ідеалів) [2, с. 66]. Головною ознакою самовдосконалення особистості вчені називають рівень синтезу її відповідальності та свободи, організованості й спонтанності, творчості й репродукції, що забезпечує стійкість людини в умовах певного середовища [2, с. 68].

В. М. Гладкова та С. Д. Пожарський як представники акмеологічного підходу вказують на важливе значення самовдосконалення для особистісного й професійного зростання людини. Вони вважають, що «процес професійного самовдосконалення є відносно самостійним видом діяльності, який спрямований на інтеріоризацію зовнішніх вимог конкретної спеціальності до людини, а також на свідоме формування та розвиток на цій основі професійної компетентності... Сам процес професійного самовдосконалення починається із порівняння «Я-професійне реальне» з «Я-професійне ідеальне» [4, с. 254]. Така сучасна галузь знань про людину і соціум, як синергетична акмеологія, одним із шляхів досягнення максимальної досконалості особистості називає її самоорганізацію [4, с. 235].

Отже, філософія у наш час розглядає самовдосконалення людини як один з важливих шляхів до самореалізації та віднайдення повноти життя, а в системі «джерел саморозвитку» людини виокремлює її свідомість, тобто «духовне начало».

Література

1. Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. – М. : ДЭМ, 1990. – 335 с.
2. Бранский В. П. Социальная синергетика и акмеология / В. П. Бранский, С. Д. Пожарский // Акмеология. – 2002. – № 1(2). – С. 64–70.
3. Волинка Г. І. Історія філософії в її зв'язку з освітою : підручник / Г. І. Волинка ; ред. кол.: В. І. Гусєв, Н. Г. Мозгова [та ін.]. – К. : Каравела, 2006. – 480 с.
4. Гладкова В. М. Основи акмеології : підручник / В. М. Гладкова, С. Д. Пожарський. – Л. : Новий світ-2000, 2007. – 320 с.
5. Зеличенко А. И. Психология духовности / А. И. Зеличенко. – М. : Изд-во трансперсон. ин-та, 1996. – 400 с.
6. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
7. Ковалев С.М. Воспитание и самовоспитание. – М., 1986. – 287 с.

Анотації та ключові слова

В статті розглядаються різноманітні філософські підходи до осмислення суті феномену самовдосконалення. Виокремлено декілька підходів щодо розгляду цієї проблеми. Розглянуто самовдосконалення особистості як один з важливих шляхів до самореалізації та віднайдення повноти життя.

Ключові слова: самовдосконалення, самопізнання, самореалізація, самоорганізація.

В статье рассматриваются различные философские подходы к осмыслению сути феномена самоусовершенствования. Выделено несколько подходов к рассмотрению этой проблемы. Рассмотрено самоусовершенствование личности как один из важных путей к самореализации и поиска полноценной жизни.

Ключевые слова: самоусовершенствование, самопознание, самореализация, самоорганизация.

The article deals with various philosophical approaches to understanding the phenomenon of self-perfection. Several approaches to consider this issue have been singled out. Self-perfection of a personality as one of the important ways to self-realization and search for fullness of life has been examined.

Key words: self-perfection, self-knowledge, self-realization, self-organization.